

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 130 2009

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala, samt även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till Otto.Fischer@littvet.uu.se. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2010 och för recensioner 1 september 2010.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck, i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-27-8

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2010

alltför snabbt). För mig var det aldrig intressant huruvida Selander hade rätt eller fel (personligen delar jag blott några av Selanders övertygelser); det spännande var att Selander artikulerade en reflekterad motdiskurs, som successivt alltmer marginaliserades, kom att rutinmässigt karakteriseras som obsolet konservativ, men som i viktiga delar långt efter Selanders död skulle aktualiseras hos nya radikaler utan att de själva visste om det: hos miljö-rörelsen, bland postindustrialismens civilisationskritiker och hos de författare och kritiker som ville skriva för eller fostra en större publik. Det hela gav perspektiv på villkoren i det offentliga samtalet och hur kapital på kulturella fält fördelas, förändras, förhandlas, förskingras.

Bengt Landgren är mer angelägen om att skriva in just dessa tre Selanders hjärtefrågor – moderniteten, modernismen, politiken – i en tidsbunden kontext, i den tradition han kallar den värdekonservativa, ibland den agrarkonservativa. Detta äger nog någon riktighet, inte minst när karakteristiken gäller den unge Selander. I huvudsaken leder karakteriseringen dock fel, menar jag; vill man ha det blyxtbelyst räcker det med att se hur Selander placerar sig i förhållande till Bööks utvecklingsoptimism och Wagners alarmerande väckarklockebudskap eller hur han agerar som medlare mellan skilda civilisationsintressen som Svenska Naturskyddsförningens ordförande.

Men viktigare, ja intressantare är att modernitets- och civilisationskritik, pastorala ideal, natur- och miljöengagemang... också är politiskt hemlösa företeelser. Så kan pastorala motreaktioner av Selanders typ lika gärna förenas med en Strindbergs anarkistiska drömmar som med en Vitalis Norströms 1800-talskonservatism... Den långa pastorala tanke- och känslotraditionen utmanar djupare besedd på ett uppfordrande sätt våra gängse föreställningar om vad som är "modernt", "radikalt", "konservativt", "borgerligt", "progressivt"... De orden kan ofta skymma det väsentliga, stundtals brukas som nedslående etiketter – som av flera av Selanders antagonister – för att rycka blicken från det avgörande och underlätta möjligheten att fortsätta som om ingenting har hänt. Selanders civilisationskritik var originell mest därför att han mer än sina pastorala kollegor inte främst förankrade den i agrarromantik, utan i sin tids vetenskapliga auktoriteter från Stuart Chase till William Vogt.

Bengt Landgrens bok må läsas. Inte bara för att den är ett stycke central litteraturhistoria och ger perspektiv på 1900-talets svenska kultur och poli-

tik. Den har också en existentiell sida som är nog så lärorik. *Sten Selander* är en bok om en man som andra ofta såg som etablerad, auktoritativ, professionell, självmedveten. En man som dessutom gärna själv hjälpte till att stadfästa denna bild. Men också en bok om en man som hela tiden kände sig som en annan, och kanske riktigt blommade först när han vågade bekänna det: utanförskapet, uppbröten, mångsidigheten, ambivalensen i hans liv och gärning.

Martin Kylhammar

Conny Svensson. *Pli på pojkar. Från Dumas till Kar de Mumma* (Skrifter utgivna av Svenska barnboks-institutet, 102). Atlantis. Stockholm 2008.

I den massiva forskningen kring flickboken under de senaste tjugo åren, inspirerad av den feministiska litteraturteorin, har pojkboken kommit i skymundan, på gott och ont. Barn- och ungdomslitteraturen uppstod som uppbygglig läsning för pojkar och unga män, och det var dessa maskulina berättelser som länge upptog främsta plats i litteraturhistorieskrivning, medan litteratur "om flickor för flickor" betraktades som mindre värd och ointressant. Därför har det varit nödvändigt med positiv särbehandling av flickboken. Mary Ørving var en pionjär i Sverige med studier av framförallt utländska flickboksförfattare. Volymen *Om flickor för flickor. Den svenska flickboken* (1994), redigerad av Ying Toijer-Nilsson och Boel Westin, och Birgitta Theanders *Älskad och förnekad: flickboken i Sverige 1945–65* (2006) är två av en mängd studier, svenska som utländska, ämnade höja flickbokens och dess författares prestige, och det var just i denna våg av flickboksstudier som pojkboken försvann. Artikelsamlingen *Ways of being male: Representing masculinities in children's literature and film* (2002), sammanställd av John Stephens, markerade en vändpunkt inom den internationella barnlitteraturforskningen, även om maskulinitetsstudier i allmänlitteratur och särskilt populärkultur funnits tidigare, just som kontrast till den omfattande feministisk litteraturforskning. I Sverige har Ulf Boëthius kartläggning av bland annat flygböcker uppmärksammat den maskulina genren. Marika Andræs avhandling *Rött eller grönt?* (2001) var ett intressant undantag då den fokuserade på pojkb- och flickböcker i lika stor omfattning. Nu fyller Conny Svenssons essäsamling en avsevärd lucka när det

gäller pojkboken och dess läsare. Som han själv påpekar inledningsvis är maskulinum också ett genus, och det vore både beklagligt och vetenskapligt inkorrekt att fortsätta ge kvinnolitteraturen företräde, nu när budskapet om dess lika värde förhoppningsvis har nått fram.

Svensson har tidigare erbjudit en motvikt till studier av flickboken och flickläsning med sitt självporträtt som läsare, en mycket specifik boktyp i vilken Frances Spuffords *The Child that Books Built* (2002; sv. *Hur jag läste böcker och lärde mig leva*, 2004) har fått mest uppmärksamhet. Ulla Lundquists bok i samma genre, *Kulla-Gulla i slukaråldern* (2000), kan uppfattas som en pendang till Svenssons *Tarzan i slukaråldern* (1997). Den nya boken bygger inte lika explicit på egen barndomsläsning, men kärleken till de gamla favoriterna lyser obestriddligen genom. Denna tillgivenhet har nog även styrt valet av material, som kan förefalla lite slumpmässigt, men som är både representativt och varierande, från historiska romaner och sjörovaräventyr till skolberättelser. En del av materialet i boken har publicerats tidigare, och det märks i de enskilda kapitlens utformning, men det är den samlade effekten som blir värdefull. Svensson har valt att bygga varje kapitel kring en eller ett par författare och lyfta fram ett tema, som sen illustreras med valda verk. Det blir oundvikligen en smula deskriptivt då författarna, den sociala och litterära kontexten måste presenteras och innehållet utförligt refereras. Både utländska (Dumas, Marryat, Kipling, Collodi och De Amicis) och svenska författare behandlas, de senare av särskilt intresse, då försvinnande lite har skrivits om dem, utöver korta stycken i historiska översikter, om ens det (slår man upp i Libris får man i bästa fall hänvisning till Conny Svensson; Google-sökning ger inte mycket mer framgång). Man önskar nästan att hela boken hade ägnats åt dessa halvglömda författarskap: Nils Hydén, Richard Melander, Gustaf Bolinder och Erik Zetterström, bättre känd som kåsören Kar de Mumma. Om man tänker på böckernas genomslagskraft blir balansen definitivt inte till de svenska författarnas fördel. *Pinocchio* har överlägset högsta litterära kvalitet av alla de diskuterade texterna. Man undrar om alla dessa böcker verkligen spelat lika stor roll i de svenska pojkbarns läsning. Det sägs att Hydéns roman *Gula brigadens hjältar* härmade Dumas, men var den lika omtyckt och populär? Här skulle litteratursociologen Svensson kunnat lyfta fram just denna aspekt. Men även när det gäller översatta författare kan man ifrågasätta

urvalet: var är till exempel Walter Scott och R L Stevenson, två centrala namn i äventyrsgenren. Fast ett urval är alltid personligt, och det har redan skrivits betydligt mer om Stevenson än om Marryat.

Något som dock verkar viktigare i fråga om urvalet är just en blandning av svenska och utländska författare, som ofta har helt olika förutsättningar. Svensson påpekar själv mycket riktigt att den engelska pojkboken i högsta grad var ämnad som vägledning för det brittiska imperiets unga män. G. A. Henty var i detta avseende kanske ännu mer inflytelserik i Storbritannien än Marryat eller Kipling. Svenska författare skriver däremot i ett land som länge sen förlorat sin ställning som stormakt, därför är imperiskt tänkande inte lika starkt uttryckt som i den brittiska litteraturen. Svenska äventyrsböcker är dessutom sekundära gentemot sina förebilder, ”avsedd som en svensk motsvarighet” som det heter om Nils Hydén (12). Inte minst är det ärorika förflutna som skildras, instället för det brittiska imperiets samtid, något som Svensson karakteriserar som utopiskt. Svenska pojkböcker behöver naturligtvis också en omvärdering idag med sin föråldrade ideologi, dock med andra premisser än när klassiska brittiska imperiehjältar skärskådas idag med den postkoloniala teorins verktyg. De Amicis *Hjärtat på rätt ställe* (och delvis även *Pinocchio*) avspeglar å sin sida en nation i vardande. Det är just denna bredd i bakgrunden som är både intressant och problematiskt. Zetterströms *Två år i varje klass*, ett svenskt svar till Kiplings *Stalky & Co* (förresten inte den mest berömda engelska pojkskolskildring, vilket Svensson hävdar; denna heder måste nog reserveras för *Tom Brown's Schooldays*), utspelar sig inom klassrummets väggar snarare än ute i exotiska miljöer och, som Svensson poängterar, ifrågasätter normer snarare än bekräftar dem. Kapitlet blir på det viset en framtidblick. Den genomgripande tesen är dock just den fiktiva världen i pojkboken som ett klassrum, bokstavligt eller metaforiskt, där läsaren får lärdomar och varningar av den kloke vuxne författaren.

Svensson betraktar således läsningen, föga oväntat, som socialiseringsverktyg och uppmärksammar därmed främst de värderingar som böckerna erbjuder. Pojkböcker är konservativa och befäster sina upphovsmäns konservativa syn. Ideologikritik har blivit en framträdande inriktning inom barnlitteraturforskningen, fast på ett mer djuplodande sätt än Svensson angriper det. Den viktigaste tesen, framförd av forskare som Peter Hollindale (i den numera klassiska artikeln ”Ideology and the

Children's Book", först publicerad 1988), Charles Sarland och inte minst John Stephens, är att för att avläsa ideologin i en litterär text bör man undersöka berättarperspektivet, det vill säga, vem som kommer med de olika åsikterna, vad som sägs och, nästan viktigare, vad som inte sägs. Svensson nämner allvetande berättare i några texter och jagberättare i andra, men går inte närmare in på frågan. Den är dock ofta avgörande just för den typ av dold indoktrinering som Svensson i första hand är intresserad av. Inte heller receptionsetetiken används som analysverktyg. Det aviseras som syfte att visa "hur läsare har skolats" (10), vilket kan innebära både verkliga läsare, om vilka det finns begränsad vittnesbörd, och texternas inskrivna läsare, de som böckernas ideologiska lager kommunicerar med. Fast man kan nog, som Svensson, strunta i teoretiska hårklyverier.

Den intressantaste slutsatsen, som visserligen bara dras marginellt, är hur pojkboken, precis som all barn- och ungdomslitteratur, bygger på oförenliga projekt: å ena sidan fostra de manliga unga läsarna ur medelklassen, samhällets framtida stöttepelare, å andra sidan stå på deras sida, erbjuda om inte frihet så i alla fall drömmen om frihet. Tanken om barnlitteraturens "omöjlighet" som går tillbaka – och bortom – titeln på Jacqueline Roses ökända studie *The Case of Peter Pan, or The Impossibility of Children's Fiction* (1984) har gett upphov till heta debatter under de allra senaste åren, och fler och fler genrer och kategorier granskas ur denna synpunkt. Svenssons många exempel är belysande.

Det är emellertid alltid ett problem när böcker som ursprungligen inte var avsedda för unga läsare diskuteras i sin förkortade version. Å ena sidan var det just dessa stympade och tillrättalagda versioner som unga läsare utsattes för; å andra sidan avviker de inte sällan markant från de ursprungliga intentionerna. *De tre musketörerna*, för att ta ett exempel, är i originalversionen minst lika mycket en långtråkig politisk debattskrift som äventyrsroman, men det är äventyrsintrigen som blivit förutsättningen för bokens inträde i pojkbokskanon. Som Svensson påpekar läser han romanen "som en upplysande berättelse där oerfarna pojkar och män varnas för det farliga kvinnokönet" (11). Det är denna aspekt som flera generationer av läsare kommer ihåg.

Man kan vidare fråga sig om *Pinocchio* verkligen är en pojkbok eftersom den innehåller betydligt mer universella frågeställningar: vad det innebär att vara människa, att vara levande, att få eller inte få växa upp. Men man kan även, som Svensson

gör, se *Pinocchio* som en rackarungeberättelse, fast då förlorar man en dimension. Det är en än gång förkortade och bearbetade versioner som nyttjades som pojk läsning. Uppenbarligen använder även Svensson en bearbetning i sin analys, då han citerar bokens inledning som "Det var en gång en träbit" (139), medan originalet är roligare och engagerar den läsande publiken genom lek med förväntningar: "Det var en gång... 'En kung!' säger mina unga läsare omedelbart. Nej, barn, ni har fel, det var en gång en träbit". De Amicis *Hjärtat på rätt ställe* med sin mönstergosse till huvudperson är snarare en anti-pojkbok, om man med pojkboken menar äventyr, olydnad och hyss. Men romanens syfte är obestridligen att fostra pojkar, så på ett sätt passar även den i sammanhanget.

När de gäller de enskilda textanalyserna är några förutsägbara, några överraskande om än inte helt övertygande, medan ytterligare några verkar alldeles för långsökta. Det är intressant att, som Svensson gör, se Melanders indianbok *I Sitting Bulls land* som allegori på samtida svenska samhället där de vilda, ociviliserade rödskinden representerar de röda svenska proletärerna som tydligt skrämmer författaren. Denna läsning för tankarna till den numera accepterade tolkningen av *Trollkarlen från Oz* som en allegori på den amerikanska debatten kring silvermyntfoten, där Fågelskrämman står för farmare, Plåt mannen för industriarbetare, det fega Lejonet för den populistiske presidentkandidaten William Jennings Bryan, och så vidare. Denna tolkning utesluter dock inte de andra, och den dolda ideologi som Svensson tillskriver Melander gör boken varken mer eller mindre intressant som pojkbok. Viktigare är dock att svenska gossar i denna och flera andra böcker av svenska författare som Svensson tar upp utan undantag framställs som starka, modiga och på alla sätt överlägsna alla andra nationer. Denna stereotyp ifrågasattes förresten av Lennart Nyblom, alias Red Top, ytterligare en kåsör som i likhet med Kar de Mumma även skrev pojkböcker. I *Svart plan i Corriente* (1948) fick en svensk pojke i främmande land efter en dust med en ung invånare konstatera att han hade fått lära sig (i pojkböcker och tidningar, får man anta) att svenska gossar var alltid duktigast, men så var det inte alls, här hade han själv gått på pumpen.

Den tolkning som däremot förefaller mindre berättigad är *Pinocchio* som Kristusgestalt. Inte ens i apokryferna framställs Jesus som "pojkslyngel" (Svenssons helt korrekta karakteristik av *Pinocchio*, 146), lat, olydig, "tanklös och viljesvag" (148),

någon som ljuger, stjälar, är lättlurad och bestraffas med förvandling till åsna. Pinocchio kommer inte med någon ny världssyn, gör inga underverk, dör inte en martyrdöd och inte heller frälser han någon annan än sig själv. Att kalla dockans tillblivelse från en träbit en jungfrufödsel (141) är nog att låta fantasin löpa en aning för långt. Svensson befinner sig på mycket säkrare mark när han tolkar samma bok utifrån Collodis samtida politik och samhällsdebatt.

Bokens lätt kåserande ton med anakronistiska sidorepliker, fria associationer och anekdotiska reminiscenser ur eget liv gör den till en behaglig och underhållande lektyr, även om man studsar över somliga alldeles för stora svängar, vilka i en muntlig föreläsning kanske får publiken att vakna, men känns malplacerade, som när vissa episoder i Pinocchio påstås kunna vara "ett illasinnat reportage från en modern svensk skola där den kravlösa inställsamheten satts i system" (146) eller en "allegori över havererad svensk skolpolitik" (147). Att jämföra greven av Monte-Cristos rikedom med Joakim von Ankas är lustigt, dock föga relevant. Ännu mer störande är ovidkommande paralleller till Dante, Goethe, Tasso, Ibsen, Strindberg, Tegner och O'Neill. Att hävda att Collodi inspirerades av sin landsman Dante med hänvisning till vandringsmotivet är krystat eftersom större delen av all världslitteratur, och i synnerhet pojkboken, handlar om vandringar och resor.

Den analys som jag personligen haft mest glädje av är en hurtig feministisk omläsning av *De tre musketörerna* där Mylady framställs som en stark, oberoende, politiskt och sexuellt aktiv kvinna som faller offer för patriarkatet. Denna och ett par andra tolkningar får mig nästan börja fundera om inte Conny Svenssons bok i själva verket är ett enda stort skämt, en parodi på modern litteraturvetenskap, i likhet med Frederic Crews ökända *The Pooh Perplex*.

Maria Nikolajeva

Dag Hedman, *Extravaganta eskapader. Gösta Palmcrantz' liv och verk; Gösta Palmcrantz (Gösta Segercrantz). En bibliografi*. Skrifter utgivna av Avdelningen för Litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala Nr 57. Uppsala 2008.

Det är nog få som fortfarande minns författaren Gösta Palmcrantz (1888–1978, äv. Gösta Segercrantz). Hans romaner och noveller ges knappast

ut i några nyutgåvor, trots att de var mycket populära och Palmcrantz en av de mest lästa svenska författarna under mellankrigstiden. Palmcrantz författarskap uppgår till allt som allt 28 romantitlar och bortåt 100 noveller och artiklar i veckotidningar och annat pressmaterial. Palmcrantz' berättande kännetecknades av humor och dråpliga intriger, ofta kryddade med erotik. Han var också författare till ett flertal uttalat erotiska berättelser och den pornografiska romanen *Glädjeflickan* (1933).

Titlar på Palmcrantz' romaner ger en fingervisning om vilken typ av folkligt berättande det rör sig om, som till exempel *Jorden runt med åtta damer* (1929) samt *Konsul Ladykiller intager Azorerna* (1930). Bland det stora antalet noveller kan nämnas titlar såsom "Barn Stiercreutz reser till Rivieran", "Miss Honolulu tappar slöjan", "Fröken Viola är en anatombomb!" och "Konsten att åla i Cannes" (de två sista utgivna under pseudonymen R. dez Vous). Enligt Hedman ville han även lansera sina memoarer för förlaget Bonniers under titeln *Crème-de-la-crème svettas! Då jag knådade prinsar och hertiginor vid Rivièran* under 1927. Till saken hör att han var utbildad och i perioder arbetade som massör vid sidan om sitt författarskap. Hedman påpekar att Palmcrantz var upphovsman till massörberättelsen samt något som kan kallas frisörberättelsen, som båda kan betraktas som subgenerer till den populära äventyrsberättelsen. Massagebordet och frisersalongen kunde erbjuda pikanta miljöer som bakgrund till erotiska utsvävningar och intressanta intriger. Förutom dessa subgenerer skrev Palmcrantz även kriminalberättelser (främst böckerna om Signor Babani: *Signor Babanis massös*, 1931, och *Signor Babani blir professor*, 1933) och flygberättelser bland annat. Det är värt att notera att han även skrev två romaner med inspiration av Kreugeraffären, *Pensionat Cyrano* (1932) och *Skottet i Paris. Roman från Sveriges andra storhetstid* (1933), i vilka Ivar Kreuger tilldelats täcknamnet Rolf Cramer.

I detta och i flera andra fall visar Hedman att Palmcrantz drog nytta av och kanske även spädde på stämningar i samtiden. Med boken *Jorden runt med åtta damer* knöt han an till en Jules Verne-feber som pågick i samband med ett hundraårsjubileum av Verne 1928. Ur denna synvinkel kan Palmcrantz ses som något av en kommentator till sin samtid. Hedman visar också hur han ofta hänvisade till kända personer i samtiden, som i förklädnad fick delta som romankarakterer i hans berättelser. För en nutida läsare kan mycket av dessa allusioner gå förlorade, medan en samtida läsare lätt